

Mövzu 27. CƏNUBİ AZƏRBAYCAN 1828-1917-Cİ İLLƏRDƏ (ardı)

İyunun əvvəlində şahın göndərdiyi qoşun Zəncanı mühasirəyə aldı, lakin üsyançıların ciddi müqavimətinə rast gələrək geri çəkilməli oldu. Dekabr ayında 30 minlik şah qoşunu və feodal dəstələri Zəncanı yenidən mühasirəyə alaraq hücum keçdilər. Üsyançıların çoxu həlak oldu, onun başçısı Məhəmmədli isə aldığı yaradan 3 gün sonra vəfat etdi. Şah qoşunu silahı yerə qoyan üsyançıların hamısını qırdı. Beləliklə, 1850-ci il dekabrın sonunda Zəncan üsyanı yatırıldı. 1848-1852-ci illərdə bütün İranda babilər hərəkatı məğlub edilsə də, onların tərəfdarları günü-gündən artırdı. Babi üsyanları öz ictimai-siyasi məzmunu və kütləviliyi ilə başqa çıxışlardan fərqlənir və özünəməxsus yer tuturdu.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanda xarici imperialistlərə və onlarla əlaqədə olan yerli irtica qüvvələrinə, onların ölkədəki özbaşınalığına və çapqınlıq siyasətinə qarşı xalqın narazılığı artmağa başlayır, bəzi yerlərdə kütləvi çıxış və tətillər baş verir. 8 mart 1890-cı ildə Nəsrəddin şah bütün İranda tütün almaq, satmaq və emal etmək üçün ingilislərə konsessiya verilməsi barədə müqavilə imzalayır və bu, xalqın böyük narazılığına səbəb olur. Etiraz əlaməti olaraq 19 avqust 1891-ci ildə Təbriz bazarı bağlanır, 20 min nəfərə yaxın adam silahlanır və şaha teleqram vururlar ki, heç bir halda bu müqaviləni qəbul etməyəcəklər. Əks təqdirdə Təbrizdəki ingilis konsulluğunu məhv edəcəklər. Şah verilmiş imtiyazları tezliklə ləğv etməyə məcbur oldu və avqust ayının 30-da bu haqda Təbrizə rəsmi teleqram göndərdi. İran xalqlarının, eləcə də azərbaycanlıların müharibə tarixində «Tənbəki üsyanı» kimi məşhur olan bu hərəkatda Azərbaycanın ticarət burjuaziyası, sənətkarları, onlara qoşulmuş ruhanilər, digər təbəqələrin nümayəndələri iştirakedirdilər. Bu hərəkat Cənubi Azərbaycanda xarici kapitala, yerli irtica qüvvələrinə və onların hökmranlığına qarşı yönəldilmiş milli-azadlıq mübarizəsinin ilk və çox təsirli mərhələsini təşkil etmiş və xalq arasında siyasi, milli şüurun oyanmasına, formalaşmasına və inkişafına güclü təkan vermişdi. Cənubi Azərbaycanda demokratik fikrin yayılması, milli və siyasi şüurun oyanmasına Şimali Azərbaycanda gedən inqilabi proseslər də güclü təsir göstərirdi.

1905-1911-ci illər İran inqilabı dövründə Cənubi Azərbaycanda İranın başqa rayonlarına nisbətən sosial-ziddiyyətlər, siyasi vəziyyət daha gərgin olmuşdu. Xalq ədalətli

quruluş yaradılmasını tələb edirdi. Artmaqda olan hərəkatın təzyiqi altında İran şahı xalqın tələblərini yerinə yetirməyə söz verdi. 1906-cı il avqustun 5-də konstitusiyaya verilməsi haqqında şah fərmanı elan olundu.

1906-cı ilin sonunda Təbrizdə gizli siyasi qrup və cəmiyyətləri tərəfindən əsası 1904-cü ildə qoyulmuş, RSDFP-nın Bakı təşkilatı və «Hümmət» qrupu ilə yaxın əlaqə və hərəkat birliyi olmuş «ictimaiyyəni-amiyyəni» fırqəsi yarandı. Partiyanın proqramı RSDFP-nın proqramı əsasında tərtib olaraq yerli siyasi, sosial-iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılaraq hazırlanmışdı. Təbriz sosial-demokratik təşkilatının «Mərkəzi-e qeybinə» (Gizli mərkəz) Əli Müsyö başçılıq edirdi.

1906-cı il sentyabrın 9-da Məclisə seçkilər keçirilməsi haqqında əsasnamə imzalandı. Sentyabrın 20-də Təbriz üsyançıları öz tələblərinə saraydan müsbət cavab aldılar. Bu uğurlar xalqı daha da ruhlandırırdı. Kütləni öz ətrafında birləşdirmək üçün bir mərkəz yaratmaq zərurəti doğdu. Hərəkat başçılarından 20 nəfəri ilk rəsmi siyasi əncümənin – «Azərbaycan əyalət əncüməni»nin əsasını qoydu. 1906-cı ilin noyabr-dekabr aylarında Urmiya, Salmas, Marağa, Ərdəbil, Zəncan, Xalxal, Xoy, Maku, Binav, Astara və b. şəhərlərdə vilayət əncümənləri yaradılmağa başladı. Beləliklə, əncümənin nüfuzu hər yərə yayılmış oldu.

1906-cı il oktyabr ayının 20-dən noyabrın 5-nə kimi Azərbaycan seçkilərində qələbə qazanmış nümayəndələr 1907-ci ilin fevral ayının 8-də Azərbaycan elçiləri adı ilə Tehrana gəldilər və əyalət əncüməninin saraya verdiyi tələblərin məclisdə müzakirəsi zamanı möhkəm dəlillərlə onların həyata keçirilməsi haqqında razılıq əldə etməyə nail oldular. Bu qələbə şahı qorzudaraq mütləq monarxiyanı bərpa etmək fikrinə saldı. Ölkənin hər yerində demokratik qüvvələrə qarşı basqınlar təşkil edildi. Onların qarşısını almağa çalışan demokratik qüvvələr məclis tərəfindən xalq üçün əhəmiyyətli maddələrin olduğu «Konstitusiyaya əlavələr»in qəbul edilməsini ciddi tələb etdilər. Bununla yanaşı sosial-demokratlar irtica qüvvələri qarşısında inqilabın əsas məqsədlərini, qəbul edilmiş konstitusiyanın həyata keçirilməsini təmin etməyin yolunu kütlələrin gücündə, onların silahlanmasında görürdülər.

Artıq 1907-ci ilin iyun ayında Urmiya şəhərində yüzlərlə silahlı mücahid əncümənin göstərişlərini həyata keçirməyə hazır idi. Azərbaycanın təcrübəsi Tehrandə də tətbiq olunmağa başladı. 1907-ci ilin oktyabrında şah tərəfindən məhdud burjua azadlıqlarını nəzərdə tutan Konstitusiyaya «Əlavələr» qəbul edildi. Sənədin təsdiqi inqilab cəbhəsinə

qarşı hücumla hazırlaşmağa başladı və bu yolda bütün vasitələrdən –Türkiyə, İngiltərə və çar Rusiyasının hakim dairələrinin köməyindən istifadə etməkdən belə çəkinmədi.

Demokratik hərəkata qarşı hücum hazırlamaq məqsədilə Tehrandə «Fetovval» və «Səadət», eyni zamanda Təbrizdə «İslamiyyə» adlı irticaçı əncümənlər təşkil edildi. Şah və onun ətrafında toplanmış mürtəcə qüvvələr tərəfindən hələ 1908-ci ilin aprel-may aylarından hazırlanmaqda olan hökumət çevrilişi həmin il iyun ayının 23-də həyata keçirildi. Əksinqilab bütün İranda hücumla keçdi. İnqilabi mübarizənin mərkəzi Tehrandan Təbrizə keçdi.

İrticaçılar Əmirxiz məzəlləsini Təbriz üsyanının görkəmli rəhbəri Səttar xanın dəstəsi şəhərin cənub-şərqində yerləşən Xiyaban məhəlləsini isə Bağır xanın başçılıq etdiyi hissələr müdafiə edirdilər. Üsyanda kəndlilər, fəhlələr, şəhər xırda burjuaziyası və milli burjuaziya iştirak edirdi. Təbrizin müqaviməti şahı narahat edirdi. Buna görə 1908-ci ilin avqustunda 40 minlik ordu bura göndərildi. Sentyabrın 25-dən Təbriz üzərinə 2 gün davam edən hücum başlandı. Lakin hücum uğursuzluqla nəticələndi və oktyabrın 12-də əksinqilabi qüvvələr şəhəri tərk edib qaçmağa məcbur oldular. Təbriz üsyançılarının qələbə xəbəri tezliklə İrana, Qafqaza və Avropaya yayıldı. Paris, İstanbul, Nəcəf, Tiflis, Bakı və digər şəhərlərdən səttarxanın ünvanına təbrik teleqramları göndərildi. Xalq onu «Sərdar-e milli», Bağır xanı «Salar-e milli» adlandı. 1909-cu ilin fevralına qədər Cənubi Azərbaycanın bütün qərb vilayətləri, Maku istisna olmaqla, inqilabçıların əlinə keçdi. Lakin Məhəmmədli şah Təbrizə göndərmək üçün 40 minlik silahlı qüvvə topladı. 1909-cu ilin yanvarın axırlarında Təbriz yenidən mühasirəyə alındı. Fevral-mart aylarında şəhərə hücum başladı. Mühasirədə olanlar aclıqdan əziyyət çəksələr də qələbə çaldılar. Aprelin 14-də uzun müddət Marağanı qubernatoru olmuş Səməd xanın qoşunları Təbrizə hücum etdilər. Digər tərəfdən, ingilislər və çar Rusiyası açıq müdaxiləyə əl atdılar. Çar Rusiyası xarici konsulluqları və təbəələri müdafiə etmək və guya Təbrizə ərzaq daşınmasını təmin etmək bəhanəsi ilə 1909-cu il aprelin 29-da öz qoşunlarını Təbrizə yeritdi. Bununla da, Təbriz üsyanı yatırıldı.